

דבר העורך

של ה'רבנו גרשום', כשעל ידי בדיקת כתב היד תוקנו מקומות רבים עד למאד שעלה ונתפס בהם חבל הטעות, ואנו תיקנו עד מקום שידי אדם מגיעות, ועוד הוספנו לחדש, הדגשת המקומות בלשון הרגמ"ה אשר מתאים בהם להתחיל דיבור המתחיל. וזאת למודעי, כי הפירוש המיוחס לרש"י והרגמ"ה אין דרך כתיבתם כרש"י בכל הש"ס, שנתחלקו לדיבור המתחיל ופירוש, אלא דרכם קרובה לדרך פירוש ר"ח, שהגמרא ופירושה מעורבין זה בזה, אשר על כן אין לראות בדיבור המתחיל את גירסתו של הרגמ"ה או רש"י, היות ויתכן ואין זה חלק מגירסתו, אלא חלק חלק מהפירוש (דוגמא לדבר, הדיבור הראשון בפירוש המיוחס לרש"י במסכת מעילה, שלא בא לפרש לשון המשנה, אלא הצריכותא שבה).

ועוד בה שלישיה, הפירוש שנקרא ע"י בעל הש"מ 'פירוש לא נודע למי' למסכת מעילה, אשר כבר נדפס בשס"מ אשר היו לפנינו, הוגה על פי שני כתבי של הש"מ וכלדעיל. מבדיקת כתבי היד גילינו שלא זו בלבד אשר נפלו בדפוס שיבושים במילה או באות, בחסר או ביתר, אשר אף זה דבר גדול מאד, אלא אף נשמטו מן הדפוס קטעים שלימים, ואנו זכינו להשיבם על מקומם הראוי להם. בדף ה' ע"ב טעו מדפיסי וילנא, וצירפו קטע שאינו שייך לפי' לא נודע למי, והוא באמת לחד מבעלי התוס', הילכך השבנוהו למקומו במדור הש"מ. בכת"י ירושלים ישנם קטעים רבים בפ"י זה בשם הרא"ש ז"ל, ואילו בכת"י לונדון הם מיוחסים לרבינו אליקים, מחבורת תלמידי רגמ"ה, ובאמת רוב דברים אלו נמצאים בפירוש הרגמ"ה.

והרביעי הכי נכבד, הם פירושי הראשונים למסכת קנים ותמיד הלא המה **פירושי הרא"ש והראב"ד ובעל המאור** אשר פירושיהם בדפוס וילנא לא עברו את כור הבחינה ביחס לכתבי ידות. כנראה, שר"א אייזנשטיין ראה העתקת פירושים אלו בכתב יד ירושלים, ומפאת קוצר הזמן וחסרון הממון וכד', מסר למדפיסי וילנא את שמות המפרשים, ואלו העתיקו אותם מדפוסים שונים אשר היו מצוים להם (כפי שצינו ב'אחרית דבר' עמוד ז'), כעת זכינו לראשונה להעביר את הדברים בכור הבחינה, כדלהלן:

פירוש הרא"ש למסכת קנים נדפס לראשונה בפראג בשנת תפ"ה (ונדפס שנית בקושטא בשנת תקו"ה) יחד עם פירושו למסכת תמיד ומדות, ופירוש הראב"ד למסכת תמיד ועוד. דפוס זה משובש ביותר, ונראה כי מעתיק כה"י לא היה בקי במלאכת ההעתקה. תיקנו את פירוש הרא"ש למסכת קנים על פי ארבעה כתבי ידות (ראה פירוט בסוף ההקדמה), שנים מהם כוללים את הפירוש על כל המסכת, ועוד שנים שלא זכינו לאורם בכל המסכת, ומ"מ חשיבותם בייחוסם לבעל ה'שיטה מקובצת' רבה, על כן עברנו ובדקנו אף אותם ובחרנו להציג לפני הלומד את המיטב. על פי כתבי היד נתיישבו הרבה מהערותיו של בעל ה'עיר קינו.

פירוש הראב"ד והרז"ה למסכת קנים נדפס בנוסח אחד בש"ס וילנא (בשנת תרמ"ה), על פי הנדפס בקושטא בשנת תקו"ה. ובנוסח שונה במשניות וילנא (אשר נדפס בשנת תרס"ו), על פי כתב ידו של בעל ה'מלאכת שלמה'. מהנראה, שבאו ליד הראב"ד השגותיו של הרז"ה ותיקן את מהדורתו על פיהן [כפי שעשה גם בספרו 'בעלי הנפש', עיין בהקדמתו של הר"א בוקוולד לספר זה], ואף בעל המאור שינה מעט מדבריו לאחר שראה את תיקוני הראב"ד. לאור חשיבות דברי הראשונים אשר כל דבריהם

נודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, כרחמיו וכרוב חסדיו הגדיל לנו, וזיכנו לעמוד בסיום הדפסתם מחדש של מסכתות מעילה, קנים, תמיד ומידות, אשר ממש פנים חדשות באו לכאן, וכל רואה יאמר ברקאי.

ראשית, עלינו להקדים שנית את אשר הקדמנו במבואנו למסכת זבחים, מסכתות סדר קדשים אשר נדפסו בונציה בשנים ר"פ - רפ"ג, עלו בהם קימונים כסו פניהם חרולים וגדר אבניהן נהרסה, עד שבא רבי בצלאל אשכנזי בעל מחבר ספר 'שיטה מקובצת' שהיה ראש הרבנים במצרים וארץ ישראל, והגיה ותיקן בסדר קדשים תיקונים לאלפים רבים, אחד מכתבי היד שהועתקו מספריו, קיים מאות בשנים בירושלים, ומדפיסי וילנא בקשו את ה"ר אברהם ברצ"ה אייזנשטיין שיעתיק עבורם את ההגהות, מאחר וכתב היד נכתב בשולי הגמרא, וההגהות נתלו בין השיטין עד שמלאו כרכי הגמ' בהגהות והוספות עד למעלה ראש, היתה המלאכה להעתיקם קשה עד מאד, על כן נשתבשה מלאכת ההעתקה של דפוס וילנא, ובהרבה מקומות לא זכינו לעמוד על כוונת דבריו הקדושים. כתב יד נוסף של הגהות הש"מ נכתב ע"י רבי שלמה עדני בעל ה'מלאכת שלמה' (וכיום הוא בלונדון), ומדפיסי וילנא השתמשו בו לסוף מסכת מנחות (ראה הערת המדפיסים בחתימת המעתיק בסוף מסכת מדות). ומקום הניחו לו מן שמיא להגאון רבי יעקב דוד אילן שליט"א להוציא לאור תעלומה את הגהותיו ותוספותיו של בעל השיטה מקובצת לפי כתב ידו של בעל ה'מלאכת שלמה', ואנו בהורמנא ידיה תיקנו והבאנו על גליון הגמ' שלנו משופרא דשופרא ידיה. נוסף לזה - למען לא יחסר המזג - עברנו גם על כתב יד ירושלם, שאף שהועתק בדפוס וילנא, אך לא הועתק בדקדוק כמ"ש, ומלבד זאת לא עמד בפני המדפיסים כתב היד עצמו אלא העתקה ממנו, כך שנגרמו הרבה שיבושים במיקומי ההגהות וכד'. ועוד, שבשנים האחרונות נסרק כתב היד בסריקה צבעונית, כך שיכלנו לברר הרבה ספיקות שלא היה שייך לבררם עד עתה.

כאשר עשינו במסכת זבחים, להפריד את דברי הש"מ לשני מדורים, מדור שנו"ס (בו צרפנו את שאר ההגהות שנד' על גליונות הש"ס, כהגהותיהם של בעל מסורת הש"ס וברכת הזבח ועוד), ולמדור הש"מ, בו יבואו חידושי הראשונים שהעתיק על הגליונות, כך עשינו במסכתות אלו.

פירוש רש"י למסכת מעילה, כבר כתבו האחרונים (בה"ז, שם הגדולים, ועוד), שאינו לרש"י. ובאמת, פירוש זה ופירוש הרגמ"ה והפירוש המכונה 'לא נודע למי', מקבילים פעמים רבות זה לזה, ונראה שכולם מחד בית מדרש יצאו - מבית מדרשו של רגמ"ה.

פעמים רבות העיר בעל הש"מ על חלוקת הד"ה שבתוס' במסכת מעילה, ברוב המקרים לחלק ד"ה אחד לשנים (בכת"י ירושלים ע"י ציון נקודותיים, ובכת"י לונדון כתב בראשי תיבות - הת"ד), ואם היינו באים לציין ד"ז כשאר ציוני ההגהות אשר ציינו, היה הדבר מכביד על הלומד, אשר על כן, בכל מקום שחידש הש"מ דיבור חדש, התחלנו דיבור חדש, אולם לא הגדלנו את התיבה הראשונה שבו, כמו בשאר הדיבורים.

פירושי רבי גרשום למסכתות מעילה ותמיד, תוקנו על פי כתב יד רומי אשר ממנו העתיקו מדפיסי וילנא (ראה 'אחרית דבר' לש"ס וילנא). כמעשינו בכתב יד ירושלם של השיטה מקובצת, כן מעשינו בכתב יד רומי

פירוש אחד מבעלי התוספות על פרק א', כפי שהדפסנוהו בקובץ 'ישורון' כרך כ"ט.

◇◇◇

פירוט כתבי היד שבהם השתמשנו (מלבד ב' כתה"י של הש"מ שנזכרו לעיל): פירוש הרגמ"ה למסכת מעילה ותמיד, כ"י רומא אנגליקא מס' 1, מס' סרט בספריה הלאומית בירושלים 11669. פירוש הרא"ש למסכת קנים, א. ספרית ביהמ"ל בני" 8685, מס' סרט בספה"ל 50044 (על כל המסכת). ב. ספרית ביהמ"ל בני" 6638, מס' סרט בספה"ל 42262 (על כל המסכת). מעט שימוש עשינו גם בכת"י המלאכ"ש למשניות (על חלק מהמסכת), הנמצא בורשא במכון להיסטוריה יהודית, ומספרו 267. מס' סרט בספה"ל 11843. פירושי הראב"ד והצרפתי והרז"ה לקנים מהדו"ק. א. כתב יד ירושלים 4°120. ב. כתב יד ירושלים 8°365 (הכולל פירוש הרז"ה וסוף פירוש הראב"ד ופי' הצרפתי, השאר אבד). ג. כת"י ספרית ביהמ"ל בני" 6638, מס' סרט בספה"ל 42262. למהדו"ב, כת"י של המלאכ"ש בורשא הנזכר לעיל בפירוש הרא"ש. פירוש הראב"ד למסכת תמיד, ספרית ביהמ"ל בני" 2269, ומספרו בספה"ל 50026. פירוש רבינו שמעיה למדות כת"י אוקספורד MS.Opp.72, ומספרו בספה"ל 18351. פירוש הרא"ש למדות, ספרית ביהמ"ל בני" 10021, ומספרו בספה"ל 50027 (צילום כתה"י בספרית המקור מטושטש, והשלמנוהו עפ"י המיקרופילם שבירושלים). על דרך כלל, במדור השנו"ס השתמשנו גם בדפוס ונציה השני (שנת רפ"ח), ובדפוס פפד"מ ת"פ.

◇◇◇

מסכתות אלו נערכו ברוב עמל ע"י **הרב אליהו הלוי גולדשמידט שי'**, ונמשכה מלאכתו כמה וכמה שנים, בעל הגמולות ישיב לו כבוד ידו, וזכות כל התנאים והאמוראים תעמוד לו, שלא תמוש זאת התורה מפיו ומפי זרעו וזרעו עד עולם.

מלאכת מחשבת מיוחדת נעשתה בתיקון הציורים של מסכתא זו, אשר אין צורך להאריך בחשיבותם ונחיצותם ללומד, ומאידך כידוע כל המעולה מחברו חרב מחברו, ועל כן נצרכו הציורים הללו לתיקון ביתר שאת ויתר עז. כידוע, קשה הדבר למצוא שיהא תלמיד חכם בקיא בחכמת הציור, והנה הקרה ה' לפנינו את **הג"ר שלום גרוס שליט"א**, אשר כבר איתמחי גברא בציוריו על כל הש"ס, וכעת צייר מחדש גם את הציורים על מסכתא מדות.

◇◇◇

גם במסכת נדה תיקנו לתועלת הלומד כל מה דצריך, ובפרט **בפירוש תוספות הרא"ש**, שם הדגשנו את הדיבור המתחיל כמעשינו בהדגשת הראשונים ברוב הש"ס, בכדי להקל על הלומד למצוא את מבוקשו בזמן מועט. וכידוע מה שכתב החזו"א, שעמל החיפוש אינו עמל תורה.

◇◇◇

והנה יותר ממה שכתבנו לפניכם הושקע בתיקון המהדורה הזו, והרוצה לדעת אפס קצהו יעיין מה שכתבנו בהקדמת מסכתא זבחים, ואין ספק שכל לומד טוב עין יראה מעצמו כמה תיקונים ושיפורים הוכנסו במהדורה זו לאין ערוך לגבי המהדורות והשס"ם שנדפסו לפניו.

ובצאתנו מן הכרך, נפרוש כפינו בהודאה לשעבר, ובתפילה על העתיד, יהי ה' עמנו להשלים חפצנו לזכות את ישראל, להגדיל תורה ולהאדירה.

ותשלם כל המלאכה בירח כסלו שנת ה'תשע"ו לפ"ג פה ירושלם תובכ"א **הוצאת ה. ונשל**

כגחלי אש, אנו מדפיסים - לראשונה - את שני המהדורות זה לצד זה, באופן אשר הלומד יראה כי מדובר בשני מהדורות ויוכל לראות את ההשגות והתיקונים הכל בחדא מחתא, הכל בסדר נפלא ומיוחד, השתמשנו לצורך כך בחמשה כתבי ידות (יפורטו בסוף ההקדמה), שלשה מתוכם כנוסחת המהדו"ק (כשבחלקם יש על הגליון הערות שהם כנראה מהדו"ב), ושנים כנוסחת המהדו"ב. א' הוא כת"י פירוש המשנה לבעל המלאכ"ש, שממנו העתיקו למשניות דפוס וילנא, והשני, הוא כת"י ירושלים לש"מ שהוזכר לעיל. ואמנם, אף שאין בו את הפירוש לכל המסכת, אולם מרגניתא טבא מצאנו בו - בסוף הכרך של מעילה בדף האחרון - את הפירוש הנוסף לפרק ב' משנה ג', ולקטנו ממנו שינויי נוסח חשובים.

◇◇◇

בנוסף לכך, ראינו לצרף את **פירוש הצרפתי** לסוף מסכת קנים, ואת **השיגות הראב"ד** עליו, כפי שהם בשלש כתבי היד (מלבד כת"י המלאכ"ש). עוד מצאנו מרגניתא טבא, הלא הוא **פירושו של הרשב"ץ** למסכת זו, ומיראתנו דילמא דזוטר מירכס, צירפנוהו אף הוא, כפי שנדפס בליוורנו בשנת תק"ה (לא מצאנו כתב-יד לחיבור זה).

◇◇◇

פירוש הרא"ש למסכת תמיד. עד דף כ"ו ע"ב לא היה לפנינו כתב יד, והשתמשנו בדפוס פראג תפ"ה על מגרעותיו, יה"ר שתושב לנו אבידתנו זאת, ונזכה לשמוח בתיקונו כבשאר החלקים. משם ואילך תיקנו על פי שני כתבי היד של הש"מ הנזכרים לעיל, ונוסף על פיהם הפירוש לפרק שלישי אשר נשמט בדפוסים הנ"ל.

◇◇◇

פי' הראב"ד למסכתא זו נדפס בש"ס וילנא על פי דפוס פראג תפ"ה, והוא משובש מאד. אנו תיקנו את רובו על פי שני כתבי היד של השיטה מקובצת, אמנם היו קטעים רבים אשר לא הופיעו בכתב היד ולא היה בידינו להגיהם, וזכות נתגלגלה לידנו, שלפני סוף עבודתנו מצאנו כתב יד בספרית ביהמ"ל שבנ"י (המתחיל בסוף דף כז ע"ב) אשר נוסחתו קרובה לנוסח דפוס פראג הנ"ל, ועל פיו השלמנו מס' שורות שחסרו בקטעים הללו. בדבר יחוסו לראב"ד, ראה בהקדמה הקצרה שכתבנו בתחילת הפירוש.

◇◇◇

במסכת מדות, שינינו את צורת הדפוס של המפרשים, בכדי שיעמדו על מקומם הראוי בצמוד למשנה, ולבל יצטרך המעיין לחפש מעמוד לעמוד. במדור שינו"ס השתמשנו בכת"י ירושלים הנ"ל וקראנו את ההגהות על שם בעל הש"מ, היות וכך נקראו בדפוס וילנא, אף שמעדותו של המלאכ"ש משמע שאינם מתורת הש"מ. לפירוש הרמב"ם השתמשנו בנוסחת ר' שמואל לירמא כפי שהגיה בגליון פירוש המשניות שלו (דפוס נאפולי רנ"ב, כיום בספה"ל). בפירוש רבינו שמעיה הבאנו במדור שינו"ס נוסחאות רבות מכתב היד היחיד של פירוש זה (מספרייתו של ר"ד אופנהיים, הנמצא עתה באוני' אוקספורד), ומהעתקתו של בעל 'מלאכת שלמה' בפירושו למשנה, ועל פי נוסחאות התו"ט בספרו 'צורת הבית'.

◇◇◇

פירוש הרא"ש למסכת זו, אף שאינו בכת"י הש"מ, הוכנס בדפוס וילנא, ע"פ דפוס פראג הנ"ל. במהדורתנו, הוגה הפירוש על פי כתב יד יחיד בעולם. הושלמו שורות רבות אשר נשטטו בדפוס, והרבה מדבריו שלא היה להם מובן, עתה הם מאירים באור חדש. כמו"כ צירפנו בסוף המסכת